

COEN HILBRINK

DE LANGE ADEM  
VAN STALIN

Roemenen, Hongaren en Moldaviërs

op weg naar Europa



Ontwerp omslag  
Bart van den Tooren  
Afbeelding omslag  
De Kettingbrug, Boedapest, Hongarije.  
Fotograaf: Pawel Pajor. © Adobe Stock

Ontwerp binnenwerk  
Zeno Carpentier Alting

ISBN 9789464560848

e-ISBN 9789464560855

NUR 680

© 2023 Coen Hilbrink, p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers,  
Zutphen

© 2023 Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

[www.walburgpers.nl](http://www.walburgpers.nl)

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden  
verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand,  
of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij  
elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige  
andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de  
uitgever.

‘Om het verleden waar te nemen hoeven we slechts om te kijken, maar we mogen niet omkijken, want we moeten leven en handelen. Wat wij van onze prilste jeugd af hebben gevoeld, gedacht, gewild, ons verleden is er altijd. Ieder moment voegt ons heden zich bij ons verleden, terwijl ons verleden tegen de poort van ons bewustzijn duwt, ons bewustzijn, dat ons verleden erbuiten zou willen houden.’  
– Henri Louis Bergson, *De scheppende evolutie* (1925)



## DE ORDE VAN OORLOG

Amsterdam, 4 december 2018, 16 uur 45. Bij de Stopera wacht ik op lijn 14. Naast me staan een jongeman en een wat oudere, kleurrijk geklede dame. Moeder en zoon, denk ik.

‘U komt uit het Joods museum?’ vraagt ze me opeens. Ik beaam het. ‘Ja, die oorlog,’ zegt ze. ‘Mijn vader is omgekomen in het verzet, Auschwitz. ‘U bent zeker Joods, hè,’ zeggen de mensen, als ik ze dit vertel. Maar dat ben ik niet.

‘Auschwitz? Heel bijzonder,’ zeg ik. ‘Bij mijn weten zijn daar geen niet-Joodse verzetsmensen vanuit Nederland naartoe gestuurd. Mij, als historicus, is daar geen geval van bekend’.

‘Dan bent u een historicus van niks,’ zegt ze, zichtbaar boos.

De tram arriveert. We stappen in. Binnen mompelt de jongeman woorden ter verontschuldiging, terwijl zij door het gangpad naar voren beent. Beduusd ga ik zitten op de enige nog vrije zitplaats. Een historicus van niks!

Op het Rokin stap ik uit, in gedachten nog bij die vrouw.

‘... als historicus... geen geval bekend’, heb ik gezegd. Woorden die hard moeten zijn aangekomen. Als een hautaine terechtwijzing. ‘Auschwitz? Een niet-Joodse verzetsstrijder uit Nederland? Daar zou ik meer van willen weten,’ had ik moeten zeggen.

Wat kan die vrouw ertoe hebben aangezet bij de tramhalte op het Waterlooplein een wildvreemde over diens bezoek aan het Joods Historisch Museum aan te spreken? Woede en verdriet over onrecht, haar door de grote Europese geschiedenis aangedaan? Een leven, onomkeerbaar gekanteld bij het begin, dat ze misschien ook bij mij vermoedde? Een leven lang moeten rouwen om een ‘oorlogs-vader’?

De heftigheid van haar reactie getuigde van een emotie die ik herken. Ze voert me naar Zenderen, de dag waarop de bezetters daar zijn vertrokken en mijn oom eindelijk kon gaan kijken wat er was overgebleven van Huize Lidwina, de eenzame villa in het park langs de spoorlijn, die een half jaar eerder nog zijn ouderlijk huis én hoofdkwartier van het verzet was. Tussen het puin liet hij landverraders naar de verkoolde resten van zijn vader en zijn oudere broer, mijn vader, zoeken. Hun lichamen waren in de villa gelegd, overgoten met benzine voordat het huis werd opgeblazen.

Negenentwintig waren mijn ouders toen de grote Europese geschiedenis hun leven verwoestend binnendrong. Op een regenachtige herfstmorgen maakten kogels uit een pistool in een Twents dorpje een einde aan het leven van een man die de onbekende schutter niet kende maar met wie hij evengoed bevriend had kunnen zijn: mijn vader, die onderwijzer was in Almelo en alleen nog in mijn boeken bestaat. Door wet noch recht gehinderd beroofde de onbe-

kende hem van zijn leven, én zijn dood. Voor mijn moeder, zusje en mij was er geen begrafenis, geen afscheid.

De weinige zwart-witfotootjes laten me staren in het niets en roepen dagdromen over onze nooit geleefde levens op. Hoe ze hadden behoren te zijn als hij, mijn vader, niet was vermoord. Wie ik zou zijn geworden als onze natuurlijke continuïteit niet al zestien dagen na mijn geboorte voorgoed was verbroken. Als ik toen níét die ‘oorlogsgetroffene’ was geworden, die met zijn moeder en zusje een compleet ‘nieuw’ leven moest beginnen, tot de bevrijding ondergedoken in een zomerhuisje, diep verscholen in de bossen langs de Duitse grens.

De wereld ademt geschiedenis, grote en kleine, voelde ik daar bij die tramhalte. Geef sommige mensen één woord en er stroomt geschiedenis uit, bij andere moet je er diep voor boren. Grote en kleine geschiedenis, met elkaar verweven. Zodra ze zich openen, worden mensen verhalen. Dan hoor of lees je verleden, naar believen of vermogen geconstrueerd, als herinnering, verhaal, statistiek of kunstwerk. Te goeder of te kwader trouw, gewetensvol, slordig, manipulerend of er vrolijk op los gefantaseerd en gepresenteerd. Verteld verleden is vogelvrij voor wie in ‘eigen’ waarheden leeft.

Wie weten wil *wie es eigentlich gewesen ist*, moet verleden construeren, systematisch, waarheid zoekend, met taal als voertuig. Moet ‘harde’ en minder harde feiten kennen. ‘Inzicht krijgen in hoe gruwel en schoonheid, recht en onrecht, toeval en noodlot, ernst en absurditeit zich tot elkaar verhouden. Dat vergt afstand, geduld en nieuwsgierigheid,’ zo verwoordde de historica Daniela Hooghiemstra het.

In de loop der jaren heb ik vanuit deze geesteshouding een vader en grootvader ‘gebouwd’. In archieven en

gesprekken in binnen- en buitenland vond ik waarheden over hun levens en de wereld waarin ze die hebben geleefd. Feitelijke, harde waarheden ook over Istvan Büro, de Hongaar die mijn grootvader Sietse Hilbrink doodschoot en daar met diens gouden horloge voor is beloond. Nog geen half jaar heeft hij er plezier van kunnen hebben. Door een Duits vuurpeloton is hij in de laatste maand van de bezetting in Friesland gefusilleerd, omdat hij daar een juwelier had beroofd. In een weiland hebben ze hem begraven.

Hoe deze Hongaar in Zenderen verzeild kon raken en waar het uurwerk van mijn opa uiteindelijk is beland, zijn vragen die me nog kunnen boeien. Het zou zich ergens in Oost-Europa kunnen bevinden. Büro en zijn maten kwamen daar voor het merendeel vandaan, ontdekte ik in het archief van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie in Amsterdam. Uit bevrijd Frankrijk en België verdreven, streken ze in september 1944 in Twente neer om daar het verzet te bestrijden. Nazi's uit Oostenrijk, Roemenië, Hongarije en Vlaanderen waren het. Geen Duitsers. Ze stonden onder bevel van Hauptsturmführer Erich Kronberger, de Oostenrijkse ss-officier onder wiens leiding bij een tankgracht in de Oekraïne drie jaar eerder vijftig Joodse mensen, mannen, vrouwen en kinderen, zijn doodgeschoten. Niet 'dé Duitsers' bleken mijn vader en opa te hebben vermoord.

Pas op hoge leeftijd kon mijn moeder me details vertellen over hoe mijn vader de laatste oorlogszomer vrijwel dagelijks vanuit school naar Huize Lidwina fietste om er bij 'de boer' in de buurt melk te halen en dan vaak in zijn fietstassen ook bonkaarten en persoonsbewijzen voor de onderduikers meenam, buitgemaakt bij overvallen op distributiekantoren en gemeentehuizen. Thuis verstopte hij ze



in een kast onder de trap. Op gezette tijden kwam ‘iemand van het verzet’ ze ophalen. De huisarts moet ervan hebben geweten, want toen mijn moeder van mij beviel, zei hij tegen haar dat mijn vader beter niet meer zulke gevaarlijke dingen kon doen nu hij twee kleine kinderen had. Na een paar weken kreeg ze op een middag van een familielid te horen dat haar man die ochtend bij Huize Lidwina was doodgeschoten. Pas veertig jaar later heb ik haar kunnen uitleggen hoe dat toen precies is gegaan.

Wat oorlog *is*, wilde ik weten. De orde der dingen begrijpen waarin wildvreemden mijn vader en opa ‘zomaar’ hebben kunnen vermoorden en het verraad begrijpen dat daaraan voorafging. De staat van oorlog wilde ik doorgronden, die – zegt de filosoof Emmanuel Levinas – zijn schaduw vooruitwerpt over wat de mensen doen. Oorlog, die de moraal belachelijk maakt en met alle middelen moet worden gewonnen. Oorlog, waarin de werkelijkheid de woorden en beelden die haar verhullen verscheurt, ‘om in haar naaktheid en hardheid naar voren te treden’. Oorlog, de orde waaraan niemand zich kan onttrekken en die je vandaag nergens zo goed kunt bestuderen als in Oost-Europa.

Kronberger en zijn manschappen kwamen uit werelden waarnaar grote schrijvers me al in mijn jonge jaren zó nieuwsgierig hadden gemaakt dat ik ze na de val van de Berlijnse Muur meteen wilde bereizen. Landen waar de massa’s nooit echte vrijheid hadden gekend en de lange adem van Jozef Stalin ook nu nog kan worden gevoeld. De landen achter het IJzeren Gordijn, alleen daarom al exotisch. ‘Bloedlanden’, noemt de historicus Timothy Snyder ze in zijn gelijknamige standaardwerk over Midden-Europa in de jaren 1933-1945.